

Gąsiorowska, Natalia

"The Economic Development of France and Germany 1815-1914", J. H. Clapham, Cambridge 1945 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 38, 346-348

1948

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

rze są zdemoralizowani w znacznym stopniu. W niechlubnym odwróceniu neapolitańczyków jest jeden wyjątek: to operacje odwrotowe dywizji gen. Damas, pozostawionej na prawym brzegu Tybru po haniebnym panicznym opuszczeniu Rzymu przez brygadiera Barone; ten wyjątek autor lojalnie podkreśla. Spory personalne generałów Championneta i Macdonalda nie przeszkodziły francuskiej ofensywie, a raczej ich ujemne skutki nie były do tyła dotkliwe, aby przeszkodzić ruchowi na Rzym, gdy tylko dostrzeżono odwrót Macka. W opisie tych działań znajdujemy bardzo mało wiadomości o ruchu trzeciej dywizji francuskiej gen. Duhesma. Przy opisie bitwy u bramy laterańskiej autor stwierdza, iż najobiektywniejszy opis to sprawozdanie gen. Dąbrowskiego, jako niezainteresowanego w sporze między Championnetem a Macdonaldem. Na fakcie odebrania Rzymu i przywrócenia tamże władz republikańskich, przerywa autor swój wykład historii wojny neapolitańskiej.

Praca doc. Pachońskiego, oparta na bardzo bogatym materiale archiwalnym i wyczerpującym wykorzystaniu literatury przedmiotu, jest poważnym wkładem naszej historiografii europejskiej. Podane poniżej usterki można zapewne częściowo położyć na karb korekty, autor sam zauważył dwie strony przeoczeń korektorskich, które prostuje w erratach. Tak więc na str. 10 nota 2 jest mylna data. Również na str. 12 nota 2. Nota 4 na str. 112 ma dowodzić przyswojenia sobie taktyki rewolucyjnej przez Legiony, a zacytowany jest jako argument list Dąbrowskiego z paźdz. 1796, a więc jeszcze z czasu przed utworzeniem Legionów. Niepotrzebnie w dwu aż miejscach podany jest ten sam cytat z Nebsona (str. 45 i 189). Na str. 189 nota 8, pomyłka w dacie. W paźdz. 1796 Macka jeszcze nie było w Neapolu. Nieco kompromitująca jest uwaga w nocie 1 na str. 263, z której wynikałoby, iż gdyby nie szczęśliwy przypadek wzmianki w liście Marii Karoliny, że 26 list. 1798 był poniedziałek, autor nie potrafiłby ustalić, jaki dzień tygodnia był 23 list. 1798 roku. Na str. 312 autor w nocie 4 usiłuje dowieść na podstawie raportu z 28 list., że wiadomość o klęsce neapolitańczyków na prawym skrzydle przybyła do Macerata 30 listopada. Na str. 329 reakcje Macka na odpowiedź Macdonalda w sprawie ultimatum neapolitańskiego autor chce przedstawić na podstawie listu Macdonalda do Championneta, przypisek 2. Jest to chyba jakieś nieporozumienie.

Józef Dutkiewicz

Clapham J. H.: *The Economic Development of France and Germany 1815—1914*. Fourth Edition Cambridge at the University Press 1945, str. X i 420.

Wydanie 1945 roku stanowi przedruk IV wydania z r. 1936 pracy Claphama: *Rozwój gospodarczy Francji i Niemiec, której I wydanie wyszło w r. 1921, II w 1923, III w 1928*.

Wobec poważnych prac, jakie w zakresie dziejów gospodarczych i społecznych ukazały się w czasie między III i IV wydaniem Claphama, zwłaszcza prac Marc Blocha i Lefebvra w dziedzinie historii agrarnej Francji oraz Franz Schnabela (*Deutsche Geschichte im XIX Jahrhundert*), w wydaniu

IV autor wprowadził pewne zmiany, głównie w rozdziale I, które jednak nie wpłynęły na zmianę ogólnych wniosków.

We wstępie autor uzasadnia wyznaczone przez siebie w historii gospodarczej punkt wyjściowy — rok 1815 i punkt końcowy — rok 1914, zamykające kłamrami epokę; podkreśla przede wszystkim pokój przeważnie wówczas panujący, nieznanie dotychczas tempo wzrostu ludności, dokonane rozwiązanie sprawy chłopskiej przez rewolucję francuską jako pierwsze ogniwo w dalszym łańcuchu rozwojowym w całej Europie, siły ekonomiczne, które rozwinęły się głównie w Europie zachodniej, we Francji i w Niemczech.

Historia życia wiejskiego i rolnictwa oraz komunikacji i handlu, pieniądza i bankowości ujęta została w dwóch okresach: sprzed zaprowadzenia kolei żelaznych oraz w następnym okresie 1848—1914. W historii przemysłu autor zajmuje się warunkami jego rozwoju przed rokiem 1848, w następnym okresie do r. 1914 rozwojem przemysłu, polityką przemysłową i sprawą pracy w przemyśle, odrębny rozdział poświęca budowie sieci kolejowej i telegraficznej w latach 1830—1869.

W historii agrarnej pierwszej połowy XIX w. został podkreślony konserwatyzm w życiu wiejskim, przedstawione prawodawstwo rewolucji francuskiej, wyzwolenie chłopów w Niemczech, stopniowy aczkolwiek powolny postęp agrarny, zarówno we Francji jak w Niemczech, w poszczególnych prowincjach i krajach tych państw. W dziejach drugiej połowy XIX w. i w początkach XX w. przedstawiono rozwój rolnictwa we Francji, zachodzący pod wpływem migracji ludności, mechanizacji, polityki taryfowej, ruchu spółdzielczego, procesu kapitalizacji, ruchów chłopskich, robotniczych; podobnie na terenie Niemiec, z uzupełnieniem wiadomościami o kolonizacji wsi, szczególnie o związanej z polityką kolonizacyjną sprawie polskiej. Kolonizowanie ziem polskich przez Bismarcka zostało zestawione z odpowiednią polityką Cromwella wobec Irlandczyków, ocenione w ostatecznym rezultacie jako korzystne dla Polaków, którzy wobec bankructwa polityki niemieckiej antypolskiej utrzymali ziemię w swych rękach, a od kolonistów niemieckich nauczyli się lepszego gospodarowania na niej.

W historii przemysłu zaakcentowany został powolny początkowo proces industrializacji, konieczność i skuteczność polityki ochronnej, przedstawiony Związek Celny w Niemczech, a następnie, w drugim okresie, rozkwit przemysłu, czynniki jego rozwoju: węgiel, żelazo, len, wełna, bawełna i inne surowce, rozwój poszczególnych gałęzi produkcji, jej koncentracja, polityka przemysłowa, ruch robotniczy, warunki pracy, polityka robotnicza, prawodawstwo ochrony pracy.

Mocno uwzględniona została rola komunikacji, kolei żelaznych we Francji, w Belgii, w Niemczech, polityka, dotycząca dróg lądowych i wodnych, i równie starannie rola pieniądza, banków, towarzystw akcyjnych, ich międzynarodowych wpływów.

W zakończeniu autor wyciąga wnioski z przedstawionych dziejów w formie odpowiedzi na pytanie: „co dał rozwój gospodarczy w danym czasie i na danym miejscu szaremu człowiekowi?“, podkreślając lepsze odżywianie, odzież, poprawę warunków pracy chłopca i robotnika francuskiego i niemieckiego w XX stuleciu w porównaniu z XIX wiekiem.

Do pracy dołączony jest obszerny indeks oraz cztery mapy: Francji i Niemiec rolniczych i przemysłowych.

Aparatu naukowego brak, w przypisach podana jest bibliografia, zawierająca pozycje nielicznych prac, w dużym stopniu obcych: francuskich i niemieckich, obejmujących wielkimi zakresami dzieje rolnictwa, przemysłu, chłopów, robotników, takich, jak np. Schmoller, Knapp, Lefebvre, Loutchisky, Bloch, Sartorius v. Waltershausen, Rouff, Laboulaye, Levasseur, Bourgin, Sombart, Gothein, Pirenne, Schnabel.

Strona wydawnicza na wysokim poziomie.

Wydanie pracy Claphama w języku polskim bardzo pożądane.

Natalia Gąsiorowska

N a m i e r L. B.: 1848: The Revolution of the Intellectuals. The Raleigh Lecture on History. British Academy 1944. London, S. 124.

Oczekiwana i od dawna przygotowywana „wiosna ludów“, jako ruch, zmierzający do wolności narodów, miała wyjątkowe szanse powodzenia. Ideowo całkowicie dojrzała, ogarnęła całą Europę wzdłuż i wszerz (właściwie tylko Anglia i Rosja pozostały na uboczu), budząc wszędzie spontaniczny i szczerzy entuzjazm. Zdawało się, że nikt już nie oprze się idei emancypacji narodów i obalenia absolutyzmu. Polityczna przewaga rewolucjonistów była tym wyraźniejsza, że po drugiej stronie barykady była właściwie próżnia. Monarchia absolutna nie znajdowała podtrzymania nie tylko w żadnej klasie społecznej, ale nawet u samych monarchów, którzy gotowi byli iść na daleko idące ustępstwa konstytucyjne. Jako ruch rewolucyjny miał też rok 1848 i przewagę militarną nad przeciwnikiem. Nie możemy bowiem zapominać, że w ówczesnym stanie zbrojeń, kiedy nie istniała jeszcze broń mechaniczna, stosunek sił rewolucjonistów do armii regularnej kształtował się zupełnie inaczej, niż dziś — na wyraźną korzyść pierwszych. Tłum mógł być bowiem zaopatrzony w tę samą niemal broń, co wojsko, i umiał się z nią obchodzić, a miał nad wojskiem przewagę strategiczną, prowadząc walkę na własnym terenie, zamkniętym domami i murami.

Mimo tej przewagi politycznej, ilościowej i militarnej rewolucja przegrała. „Wiosna ludów“ nie doczekała nawet lata. Roztopiła się w szeregu sprzecznych zagadnień i pozwoliła zatriumfować reakcji, która potrafiła wygrać pewne jej elementy dla ugruntowania i wzmocnienia swej władzy.

Praca L. B. Namiera, wychodząc z wyżej wymienionych założeń, stara się wyjaśnić przegraną 1848 roku. Dla autora ruch ten, pozbawiony zupełnie podstaw społecznych i ekonomicznych, jest zawieszonym w powietrzu typowym ruchem ideowym, przy tym w najwyższym stopniu nacjonalistycznym i intelektualistycznym. Rewolucja intelektualistów, la révolution des clercs — jak ją autor nazywa.

Proletariat został pokonany na barykadach Paryża, gdzie Lamartine, dorwawszy się do władzy, myślał tylko o uspokojeniu kraju i nawiązaniu przyjaznych stosunków z państwami reakcyjnymi. Chłopstwo — przekupione